

Czeglé Imre: A cseh—magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782—1792)

(*Theológiai tanulmányok, Új folyam 14. kötet. Bp. 1981.*)

Czeglé Imre kötetét letéve az olvasó egyik első gondolata mindenképpen az, hogy munkája — jól körvonalazható történeti tartalmán túl — jószerevével adalék is egy általánosabb kérdéshez. Annak eldöntéséhez lehet eszköz a karcsú kötet, hogy vajon csupán egyirányú, nyugatkeleti sodrású áramlás volt-e az európai protestáns egyházak újabb kori missziós tevékenységé, vagy pedig ez a kapcsolat a viszonyosságot is hordozta (a közép-európai térségben megvalósuló kölcsönösséget is kifejezve és elősegítve az együttes értékek kimunkálását).

Históriai fejlemények első pillantásra a magunk szerepének lekicsinylését indokolnák e közös értékteremtés megítélésében. Mentségünkre lehetne fölhozni viszont, hogy az államegyházi fokra vergődni képtelen protestantizmus az ellenreformáció szorításában, itt Közép-Európában, nem lehetett más csak befogadó, értékeket Nyugatról másoló, és nem vállalkozhatott azok kiteljesítésére sem. Mindezt némiképp szépíthetnék XVII. századi teljesítményeink! Elmondhatnánk — a misszió védelmében —, hogy miként egyengették a román nyomtatott könyv útját bibliakiadásukkal az erdélyi fejedelmek. Hangoztathatnók, hogy milyen sokat jelentett a segítség, melyet a hitük miatt hazájukból elűzöttek a harmincéves háború után nálunk megtapasztalhattak. A mérleg mégis minden bizonnyal megérdemelten billenne a peregrinusokat éltető, templomaink építéséért anyagi áldozatokra is mindig kész nyugat-európai hitsorsosaink javára.

Ehhez a XVIII. századi kivérett és védekező magyarországi protestáns egyházzól alkotott képünkhöz ad új és a megszokottnál erőteljesebb színeket az előttünk fekvő könyv. Föltárja és rendszerezi a kevésbé ismert tényeket arról, hogy miként folytatott alapvetően jelentős missziós tevékenységet a magyarországi református egyház Cseh- és Morvaországban, már a Türelmi rendelet megjelenésének évétől.

Maga az esemény — a cseh—morva misszió ügye, melyet Czeglé munkája tárgyául választott — korántsem ismeretlen az egyháztörténetben. Szétszórt, de elég jelentős centenáris irodalma keletkezett a múlt század végén; magyar—cseh egyházi kapcsolatokról értekezett századunk harmincas éveiben Kúr Géza, és fölmerült a cseh—morva protestánsok ügye az általánosabb történeti kutatás tárgyaként, kapcsolattörténeti értelemben Richard Pražák meg Kovács Endre munkásságában. Czeglé maradandó érdeme a rendszeres analitikus vizsgálat, a részletek módszeres számbavétele, a személyes életsorsok bemutatásával hitelesített eseményrajz.

A magyarországi protestáns egyházak XVII—XVIII. századi ellenreformációs sanyargatásait emlegetve nem mindig tartjuk szem előtt, hogy a Habsburg örökös tartományokban, valamint a cseh királyságban már a rendek fehérhegyi vereségét követően „elszabadult a pokol”. A nyers ellenreformáció ezen a terepen alakította ki a nálunk kevesebb sikerrel alkalmazott eszköztárat. A jognak álcázott erőszak és a fegyveres kényszerítés váltogatták egymást, a Confessio Bohemica alapján még 1609-ben egyesült cseh—morva protestáns egyházat egyszerűen eltörölték, papjaikat s legbuzgóbb híveiket hazájukból elűzték. Dél-Németország, a Felföld és Erdély menekülőkkel lett tele, a hitükben sértettek személyes sorsa magyarországi nemesi-rendi ellenzékiesség egyik ideológiai tényezőjévé vált, és a politikai ideológia része maradt még a XVIII. században is. A cseh testvérek nézetei csakúgy beépültek a katolikusellenes vélemények rendszerébe, mint Comenius sárospataki éveinek szellemi hozadéka, bizonyos folyamatosságot teremtve ezzel, az újjászületés lehetőségét ígérve a menekültek számára, annak ellenére, hogy ténylegesen Cseh- és Morvaországban protestáns egyház 1781-ig nem létezett.

Jellemző példa lehet a cseh testvérek gondolatainak formaváltásoktól sem mentes to-

vábbélésére Magyarország Bahil Mátyás felföldi evangélikus lelkész esete. Neki azért kellett 1744-ben Magyarországról távoznia, mert Cyprian pápaságelleses művét szlovákra fordítva, kötete mellékleteként közölte — nem minden célzat nélkül — a wittenbergi egyetem egy évszázaddal korábban már kiadott vizsgatlasát a bujdosó cseh testvérekhez.

A cseh—morva és a magyar protestantizmust tehát történelmileg kipróbált erős szálak kötötték össze, néhány hazai településen (így Hernádkakon) a cseh testvérek utódai a XVIII. századtól, részint elmagyarosodva, már a református egyház szervezetébe tagoltan éltek.

Midőn a Türelmi rendelet lehetőséget adott a protestáns egyház újjászerveződéséhez, az nem csupán Magyarországon járt az egyházak rohamos gyarapodásával, hanem azokon a területeken — az osztrák örökös tartományokban és a Cseh királyságban — is, ahol majd két évszázada irmagja sem maradt a protestáns egyházi szervezetnek. Ismeretes, hogy milyen lavinaszerűen szabadultak Nyugat-Magyarországon meg Erdélyben a lelkek a római katolikus egyházból, amint az apostasia vádja immár nem fenyegette őket; miként az is köztudott, hogy milyen formában igyekezett a kormányzat — a nagy fölbuzdulást látva — korlátozni e mozgást. Még szemmel láthatóbb volt mindez Csehországban, hiszen a huszita—taborita hagyomány elterjedt népi változatban élt a felszín alatt, és közvetlen nemzeti tartalma eredendően alkalmassá tette arra, hogy széles tömegek forduljanak vissza hozzá. Sajátosképpen a Türelmi rendelet is számolt a vallás ilyen lehetséges mozgósító erejével, és nem is engedélyezte a Confessio Bohemica alapján való újjászerveződést, bevett vallásnak csak a protestantizmusul helvét, illetve ágostai hitvallású változatát ismerve el... Így fordulhattak az újjáalakulni kívánó cseh—morva közösségek az uralkodó tetszése szerint is, meg a történelmi hagyomány értelmében is, magyarországi evangélikus, illetve református hitfeleikhez, segítségüket kérve egyházaik újjáépítéséhez.

Czgle könyvének legfőbb érdeme és kutatási eredménye, hogy fölfejtí ebben az újjáépítő munkában a Tiszáninneni egyházkerület jelentőségét, és méltó emléket állít az egyházkerület akkori szuperintendensének, a fáradhatatlan Szalay Sámuelnek, akinek ügybuzgósága nélkül a cseh—morva protestánsok megsegítésének dolga egészen másként alakulhatott volna. Jellemző, hogy milyen keveset tudunk eddig erről az áldozatos életű püspökről! Még a leginkább tájékozott Zoványi felütve is meglep, hogy mennyire nem volt nyilvánvaló eddig Szalay Sámuel szervező, építő tevékenysége a cseh—morva misszió ügyével kapcsolatban. Szalay Sámuel volt a mozgatója annak a munkának, mely a bécsi protestáns ágens engedélyével, főleg a Tiszáninneni egyházkerületből és a sárospataki főiskolából igyekezett lekipásztorokat és tanítókat szervezni a több évtizedes szünet után újjáalakuló cseh—morva egyházakba. Sajátságos — és a magyar reformátusok segítségülhívását ez jócskán indokolhatta —, hogy a kiépülő egyházközségek, miután a cseh testvérek hitvallása szerint nem alakulhattak meg, milyen szigorúan elhatárolták magukat a pápásnak látszó evangélikus irányzattól. Ezért történhetett meg, hogy az egyébként nyelvileg fölkészültebb (szlovákul tudó) Besztercebánya környéki evangélikus lelkészek egy idő után háttérbe szorultak a sárospataki, illetve debreceni reformátusokhoz képest.

Czgle Imre többször hangoztatja, hogy a szervezés nagy munkáját Sárospatak végezte, és Debrecen ebben inkább a kivárá oldalt képviselte: Ez részint igaz, hiszen Blasek Mihályt és körét leszámítva, a lelkészek zöme sárospataki illetőségű. Semmiképp sem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy Debrecen tekintélye a cseh—morva részeken mégis nagy volt. Hiszen a várost az igazi kálvinizmus otthonának tekintették, és a debreceni iskola professzorainak, mindenekelőtt Hatvani professzornak hírére öregbithette a tudományos-teológiai munkássága. Az idegen nyelvű kiadványok bizonyos európai hírt biztosítottak ekkor Debrecennek Sárospatakkal szemben.

A könyv alapján azonban ma már egyértelműen állítható, hogy a misszió mindennapjait, a szervezés nehéz munkáját Sárospatak végezte. Szalay és a diákok áldozatos munkája nélkül nem gyűltek volna a „planta” gyülekezetek, nem létesült volna a megmaradás feltételét jelentő cseh—morva egyházi hierarchia.

A szerző gondos mértéktartással jeleníti meg a szervezés mindennapjait. Soraiból a hétköznapi élet ezernyi eseménye bomlik ki; miként fordultak a diákok előítélettel az állítólag rossz klímájú, kenyeret is alig termő cseh tartományok felé. Hogyan változott meg véleményük egycsapásra valamely obsitos katona elbeszélése alapján, méginkább az ottani alakuló gyülekezetek küldötteinek lelkesült szavait hallgatva. A hétköznapi szervezés gondja-baja, gyarlósága mellett azonban föl villan a tudatosan cselekvők arcéle is. Így ragad meg bennünket Szalay József és Végh János szép példája, akik tudatosan keltek útra hitet és kultúrát terjeszteni, lefordítva a hitvallásokat, és megszabva új hazájukban az egyházi élet rendjét.

Könyvünk szerzője láthatóan tudatosan tartózkodik a témáját környező történelmi fejlemények és tágabb horizontok nagyívű rajzától. Ez néha előny, nemegyszer azonban a megértést és az értékelést nehezítő körülmény. Más forrásokból és földolgozásokból tudjuk, itt azonban kevésbé hangsúlyos az az objektív tény, hogy a cseh—morva nemzeti tudat erősödése szempontjából meg a felvilágosodás eszmekörének értelmezése tekintetében is milyen nagy jelentősége volt ezeknek az egyházalapításoknak. Méginkább fontossá vált, hogy a magyar misszió megteremtette a művelődés kiterjesztésének lehetőségét. Jószerével 1848-ig tartott a debreceni, losonci, sárospataki, pápai iskolákba a cseh—morva részéről az ösztöndíjas diákok áramlása. Ezek a diákok váltották föl azután a szászéken és a katedrán egyaránt a magyar missziósokat, és a cseh nemzeti mozgalom meghatározó jelentőségű alakjaivá váltak.

A cseh—magyar református egyházi kapcsolatoknak ez az évtizede figyelemre méltó adaléka a két nép történetének. A kapcsolat története bizonyosság arra is, hogy a magyarországi protestáns egyházak a Türelmi rendelet kibocsátásának idejére már nemcsak a belmisszió feladataihoz láttak szervezeten, hanem erejük volt ahhoz is, hogy visszakapcsolódjanak az európai protestantizmus áramába.

NAGY JÓZSEF ZSIGMOND

Egy cseh nyelvű magyar antológia magyar olvasata

„A Nyugat minden. A Nyugat égtáj. A Nyugat hajnal, korszak, irányzat, csoportosulás, áramlat, mozgalom, sziget, őrtorony, székértábor, féltve őrzött szellemi magaslat. A Nyugat a legnagyobb erkölcsi és szellemi reneszánsz a reformkor óta. Ez a Nyugat Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Füst Milán, Szabó Lőrinc.”

A fenti sorokat a cseh nyelvű Nyugat-antológia, a *Velká generace* (A nagy nemzedék) című kötet borítóján olvashatjuk. S ebben a szellemben vezet végig az olvasót a korszakon Rákos Péter irodalomtörténész, a prágai Károly Egyetem tanára. Bevezető tanulmányából megtudhatjuk, miért volt fontos a Nyugat a magyar kultúrában, milyen volt a millenium utáni Magyarország szellemi élete, s mivel fordult szembe ez a csoportosulás. Azt is rögtön leszögezi a szerző, hogy a válogatás egy antológia szerkesztésekor bizonyos mértékig mindig önkényes, szubjektív, s csak a kötet végigolvasása után válik világossá, hogy Rákos Péter „szubjektív ízlése” mögött a cseh—magyar kulturális kapcsolatoknak milyen pontos ismerete húzódik, s